

Мақала туралы мәлімет / Содержание

«ЖАСТАР ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ: БҮГІНІ МЕН БОЛАШАҒЫ» жас ғалымдардың халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдар жинағы

Сборник материалов Международной научно-практической конференции молодых ученых «МОЛОДЕЖЬ И НАУКА: НАСТОЯЩЕЕ И БУДУЩЕЕ»

The collection of materials from the International Scientific and Practical Conference of Young Scientists «YOUTH AND SCIENCE: PRESENT AND FUTURE»

Жинақ	IV, Атырау, 8/04/2026, 2026 ж.
ISBN	978-601-262-638-4
Секция	СЕКЦИЯ IV. ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ҒЫЛЫМДАРЫ / ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ Секция IV.II. Цифрлық технологиялар жағдайындағы құқықтық жүйені дамыту және құқық қолдану тәжірибесі / Развитие правовой системы и практика правоприменения в условиях цифровых технологий
Жинақтағы рет нөмірі	№ 075
Мазмұндағы беті	374
Жарияланған беттері	374-378
Автор(лар)	Кыстаубаева Гуланда Урынбасаровна
Мақала атауы	ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘДІЛЕТ ОРГАНДАРЫ АРҚЫЛЫ АЗАМАТТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ
Мазмұндағы жазылуы	Кыстаубаева Г.У., Кулбаева М.М. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘДІЛЕТ ОРГАНДАРЫ АРҚЫЛЫ АЗАМАТТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ

Ескерту: бет нөмірлері жинақтың соңындағы «МАЗМҰНЫ» бөліміндегі жарияланған беттерге сәйкес берілді.

**«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘДІЛЕТ ОРГАНДАРЫ АРҚЫЛЫ
АЗАМАТТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ
ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ»**

Кыстаубаева Гуланда Урынбасаровна

g.kystaubaeva@adilet.gov.kz

«Құқықтану» білім бағдарламасының 1 курс магистранты

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ.Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, PhD доктор, қауымдастырылған профессор-Кулбаева М.М.

Мақалада Қазақстан Республикасының әділет органдары арқылы азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету тиімділігін арттыру мәселелері қарастырылады. Автор азаматтардың құқықтарын қамтамасыз етудің теориялық негіздерін талдайды, халықаралық стандарттар мен озық тәжірибені зерттейді. Германия, Швеция, Ұлыбритания, Франция сияқты елдердің тәжірибесі қарастырылады. Қазақстандағы азаматтардың құқықтарын қамтамасыз етудің қазіргі жағдайы бағаланады, жетістіктер мен мәселелер көрсетіледі. Тиімділікті арттырудың негізгі бағыттары ұсынылады: құқықтық ағарту, қолжетімділікті арттыру, сот процестерін жеделдету, сот шешімдерінің орындалуын қамтамасыз ету, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, әлеуметтік осал топтарды қорғау, омбудсмен институтын нығайту, азаматтық қоғамды дамыту, халықаралық ынтымақтастық, тиімділікті бағалау. Кешенді тәсіл арқылы азаматтардың құқықтарын қамтамасыз етудің жоғары тиімділігіне қол жеткізуге болады деген қорытынды жасалады.

Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету құқықтық мемлекеттің негізгі белгісі және демократиялық қоғамның маңызды көрсеткіші болып табылады. Әділет органдары осы құқықтар мен бостандықтарды қорғаудың, олардың бұзылған жағдайда қалпына келтірудің, құқық бұзушылықтарға жауапкершілікті қамтамасыз етудің негізгі институционалдық тетігі болып табылады [1]. Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан бері адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау жүйесін дамытуға, әділет органдарының тиімділігін арттыруға үлкен көңіл бөлуде. Дегенмен, қазіргі заманғы жағдайларда азаматтардың құқықтарын қамтамасыз етудің тиімділігін одан әрі арттыру қажеттілігі туындайды.

Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету ұғымы олардың заңнамада бекітілуін, нақты іске асырылуын, сенімді қорғалуын, бұзылған жағдайда қалпына келтірілуін білдіреді. Әділет органдары осы процестің барлық кезеңдерінде маңызды рөл атқарады: заңдарды қабылдау кезінде құқықтық сараптама жүргізу, азаматтардың құқықтық мәселелері бойынша түсіндіру жұмыстарын жүзеге асыру, құқық бұзушылықтарды тергеу және жазалау, сот төрелігін жүзеге асыру [2]. Әділет органдарының тиімділігі азаматтардың өз құқықтарын іске асыру мүмкіндіктерін, құқықтық қорғалу деңгейін, құқықтық мемлекет құрылысының жалпы табыстылығын айқындайды.

Қазақстан Республикасының Конституциясы адам құқықтары мен бостандықтарын жоғары құндылық деп жариялайды, мемлекеттің негізгі міндеті оларды тану, сақтау және қорғау болып табылады. Конституцияда азаматтық, саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени құқықтар мен бостандықтардың кең спектрі бекітілген [3]. Қазақстан халықаралық адам құқықтары актілерін ратификациялаған, халықаралық стандарттарды ұлттық заңнамаға енгізуге міндеттенген. Бұл азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің нормативтік-құқықтық негізін құрайды. Әділет органдары жүйесі Әділет министрлігін, оның

аумақтық бөлімшелерін, сот жүйесін, прокуратураны, құқық қорғау органдарын, нотариатты, адвокатураны, медиацияны қамтиды. Әр орган азаматтардың құқықтарын қамтамасыз етуде өзінің нақты функцияларын атқарады. Әділет министрлігі құқықтық саясатты қалыптастырады, заңнаманы әзірлейді, құқықтық ағарту жұмыстарын жүргізеді. Соттар азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғайды, дауларды шешеді, әділ сот төрелігін қамтамасыз етеді [4]. Прокуратура заңдылықты қадағалайды, азаматтардың құқықтарын қорғайды, қоғам мен мемлекет мүдделерін білдіреді. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің халықаралық стандарттары Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында, Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде, Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіде, Адам құқықтарын қорғау жөніндегі еуропалық конвенцияда және басқа да халықаралық құжаттарда бекітілген [5]. Бұл стандарттар құқықтардың әмбебаптығын, олардың бұзылмаушылығын, тиімді қорғалуын, құқықтық қорғаныс құралдарына қолжетімділікті, әділ сот төрелігін, заңдылық принципін қамтиды.

Халықаралық тәжірибе азаматтардың құқықтарын қамтамасыз етудің әртүрлі тетіктері мен институттарын көрсетеді. Германияда Конституциялық сот азаматтардың негізгі құқықтарын қорғаудың тиімді институты болып табылады, азаматтар конституциялық шағым беру арқылы өз құқықтарын қорғай алады. Федералдық құқықтық қорғаныс жөніндегі уәкіл (омбудсмен) азаматтардың әкімшілік органдармен қатынастарындағы құқықтарын қорғайды [6]. Құқықтық көмек жүйесі кедей азаматтарға тегін заңгерлік қызметтер алуға мүмкіндік береді. Швецияда омбудсмен институты ерте дамыған, парламенттік омбудсмен азаматтардың мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың әрекеттеріне шағымдарын қарайды, тергеу жүргізеді, ұсынымдар береді. Құқықтық көмек жүйесі кең дамыған, азаматтарға тегін немесе жеңілдікпен заңгерлік қызметтер көрсетіледі [7]. Мемлекеттік органдардың ашықтығы, есептілігі, азаматтардың ақпаратқа қолжетімділігі жоғары деңгейде қамтамасыз етіледі. Швеция тәжірибесі азаматтардың құқықтарын қорғаудың алдын алу тетіктеріне, мемлекеттік органдардың есептілігіне баса назар аударады. Ұлыбританияда Адам құқықтары жөніндегі заң (Human Rights Act 1998) Адам құқықтарын қорғау жөніндегі еуропалық конвенцияны ұлттық құқыққа енгізді, азаматтарға өз құқықтарын ұлттық соттарда қорғау мүмкіндігін берді. Парламенттік және әкімшілік омбудсмендер азаматтардың шағымдарын қарайды. Құқықтық көмек жүйесі кедей азаматтарға сотқа қолжетімділікті қамтамасыз етеді [8]. Соттардың тәуелсіздігі, сот төрелігінің ашықтығы, прецеденттік құқық жүйесі азаматтардың құқықтарын қорғаудың тиімді тетіктері болып табылады.

Францияда Құқықтар қорғаушысы (Défenseur des droits) азаматтардың құқықтарын, балалардың құқықтарын, кемсітушілікпен күрес мәселелерін қарайды. Әкімшілік соттар жүйесі әкімшілік органдардың шешімдеріне шағымдануды қамтамасыз етеді. Конституциялық кеңес заңдардың конституциялылығын тексереді [9]. Құқықтық көмек жүйесі, тегін заңгерлік кеңес беру орталықтары азаматтардың сотқа қолжетімділігін қамтамасыз етеді. Франция тәжірибесі мамандандырылған әкімшілік сот жүйесінің тиімділігін көрсетеді. Қазақстанда азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету жүйесі үнемі дамып келеді. Адам құқықтары жөніндегі уәкіл институты 2002 жылы құрылды, омбудсмен азаматтардың шағымдарын қарайды, мемлекеттік органдардың әрекеттерін тексереді, азаматтардың құқықтарын қорғау бойынша ұсынымдар береді [10]. Конституциялық Сот 2021 жылы қалпына келтірілді, азаматтар конституциялық шағым беру құқығын алды. Сот жүйесі реформаланды, соттардың тәуелсіздігі нығайтылды, сот төрелігінің ашықтығы артты. Тегін құқықтық көмек жүйесі енгізілді, әлеуметтік осал топтарға заңгерлік қызметтер көрсетіледі.

Дегенмен, азаматтардың құқықтарын қамтамасыз етудің тиімділігін арттыру бойынша бірқатар мәселелер қала береді.

Біріншіден, азаматтардың құқықтық сауаттылығының жеткіліксіздігі. Көптеген азаматтар өз құқықтарын, оларды қорғау тетіктерін, құқықтық қорғаныс құралдарына

қолжетімділікті жеткілікті түрде білмейді [11]. Құқықтық ағарту жұмыстары барлық азаматтарды қамтымайды, әсіресе қашықтағы аймақтарда, ауылдық жерлерде.

Екіншіден, әділет органдарына қолжетімділіктің шектеулігі. Географиялық қашықтық, экономикалық кедейлік, тілдік кедергілер кейбір азаматтардың сотқа, заңгерлік қызметтерге, құқықтық ақпаратқа қолжетімділігін шектейді.

Үшіншіден, сот процестерінің ұзақтығы. Істерді қарау мерзімдерінің ұзақтығы азаматтардың құқықтарының уақтылы қалпына келтірілуін кешіктіреді, әділ сот төрелігіне қолжетімділікті төмендетеді. Соттардың жүктемесі, қызметкерлердің жетіспеушілігі, процестік процедуралардың күрделілігі істерді қарау мерзімдерін ұзартады [12].

Төртіншіден, сот шешімдерінің орындалмауы. Сот шешімдері әрқашан толық және уақтылы орындалмайды, бұл азаматтардың құқықтарын қалпына келтірудің тиімділігін төмендетеді. Атқарушылық іс жүргізу жүйесінің кемшіліктері, борышкерлердің мүлкінің жоқтығы, атқарушылық құжаттардың орындалуын қамтамасыз ету тетіктерінің әлсіздігі мәселелер болып табылады.

Бесіншіден, сыбайлас жемқорлық тәуекелдері. Әділет органдарындағы сыбайлас жемқорлық азаматтардың құқықтық қорғалуын бұзады, сот жүйесіне сенімді төмендетеді, құқық үстемдігін қолдан салады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл тетіктері нығайтылуы, ашықтық пен есептілік қамтамасыз етілуі, қызметкерлердің этикалық мәдениеті арттырылуы керек [13].

Алтыншыдан, әлеуметтік осал топтардың құқықтарын қорғаудың жеткіліксіздігі. Мүгедектер, балалар, әйелдер, кедейлер, этникалық азшылықтар, босқындар сияқты осал топтардың құқықтары жиі бұзылады, олардың құқықтық қорғаныс құралдарына қолжетімділігі шектеулі. Арнайы қорғау тетіктері, мамандандырылған қызметтер, позитивті дискриминация шаралары қажет.

Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету тиімділігін арттырудың негізгі бағыттары мыналарды қамтуы тиіс.

Біріншіден, құқықтық ағарту жұмыстарын кеңейту. Азаматтарға олардың құқықтары мен бостандықтары, оларды қорғау тетіктері, құқықтық қорғаныс құралдары туралы жүйелі түсіндіру жұмыстарын жүргізу қажет. Бұқаралық ақпарат құралдары, әлеуметтік желілер, білім беру мекемелері, қоғамдық ұйымдар арқылы құқықтық ағарту бағдарламаларын жүзеге асыру керек [14]. Мектептерде, жоғары оқу орындарында құқықтық білім беруді нығайту, азаматтардың құқықтық мәдениетін қалыптастыру маңызды.

Екіншіден, әділет органдарына қолжетімділікті арттыру. Географиялық қолжетімділікті қамтамасыз ету үшін қашықтағы аймақтарда сот мекемелерін, заңгерлік кеңес беру орталықтарын ашу, мобильді құқықтық қызметтер ұйымдастыру қажет. Экономикалық қолжетімділікті қамтамасыз ету үшін тегін құқықтық көмек жүйесін кеңейту, сот төлемдерін төмендету, жеңілдіктер беру керек. Ақпараттық қолжетімділікті қамтамасыз ету үшін құқықтық ақпаратты қазақ және орыс тілдерінде, қарапайым тілде, түсінікті форматта ұсыну маңызды. Цифрлық қолжетімділікті қамтамасыз ету үшін онлайн құқықтық қызметтерді дамыту, электрондық сот ісін жүргізуді енгізу қажет [15].

Үшіншіден, сот процестерін жеделдету. Соттардың жүктемесін азайту үшін судьялар санын арттыру, сот аппаратын нығайту, медиация мен басқа да балама дау шешу тетіктерін дамыту қажет. Процестік процедураларды жеңілдету, құжат айналымын автоматтандыру, электрондық сот ісін жүргізуді толық енгізу істерді қарау мерзімдерін қысқартады. Сот процестерін басқару жүйесін жетілдіру, істерді жоспарлау, мониторинг жүргізу тиімділікті арттырады. Күрделі емес істер бойынша жеңілдетілген процедураларды енгізу, шағын талаптар бойынша арнайы тәртіпті қолдану сот жүйесін жүктемеден босатады.

Төртіншіден, сот шешімдерінің орындалуын қамтамасыз ету. Атқарушылық іс жүргізу жүйесін реформалау, атқарушылардың өкілеттіктерін кеңейту, борышкерлердің мүлкін іздеу тетіктерін жетілдіру қажет. Сот шешімдерінің орындалуын мониторингілеу, орындалмаған шешімдер туралы статистиканы жүргізу, жауапкершілікті күшейту маңызды. Борышкерлердің мүлкінің электрондық тізілімін құру, банктік шоттарды блоктау, мүлікті тыйым салу

тетіктерін автоматтандыру орындалуды қамтамасыз етеді. Сот шешімдерін орындаудан жалтарғаны үшін жауапкершілікті күшейту, қылмыстық жауапкершілікті қолдану тиімділікті арттырады.

Бесіншіден, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылды күшейту. Әділет органдарында сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін талдау, алдын алу бағдарламаларын әзірлеу және жүзеге асыру қажет. Қызметкерлердің этикалық стандарттарын нығайту, мүдделер қақтығысын басқару, сыбайлас жемқорлықты анықтау тетіктерін енгізу маңызды. Әділет органдарының ашықтығын арттыру, олардың қызметі туралы ақпаратты жариялау, қоғамдық бақылауды қамтамасыз ету сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтады. Сыбайлас жемқорлық фактілері бойынша қатаң жауапкершілік, тергеудің тәуелсіздігі, жазалаудың неғұрлымдығы қажет.

Алтыншыдан, әлеуметтік осал топтардың құқықтарын қорғауды нығайту. Мүгедектерге сот ғимараттарына кедергісіз кіру, арнайы техникалық құралдар, жеке қолдау қызметтері ұсыну қажет. Балалардың құқықтарын қорғау үшін балаларға қатысты сот ісін жүргізудің арнайы процедураларын қолдану, балалардың мүдделерін білдіретін мамандарды тарту, балалардың пікірін ескеру маңызды. Әйелдерге қарсы зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимылды күшейту, қорғаныс ордерлері институтын дамыту, жәбірленушілерге психологиялық және құқықтық көмек көрсету керек. Кедей азаматтарға тегін құқықтық көмек, сот төлемдерінен босату, жеңілдіктер беру қажет.

Жетіншіден, омбудсмен институтын нығайту. Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің өкілеттіктерін кеңейту, оның тәуелсіздігін қамтамасыз ету, қаржыландыруды арттыру қажет. Омбудсменнің ұсынымдарына міндетті түрде қарау тетігін енгізу, олардың орындалуын мониторингілеу, орындалмағаны үшін жауапкершілік белгілеу маңызды. Аумақтық омбудсмендер желісін дамыту, мамандандырылған омбудсмендер (балалар құқықтары, кәсіпкерлер құқықтары бойынша) институттарын құру азаматтардың құқықтарын қорғауды жақсартады. Омбудсменнің азаматтармен өзара әрекеттесу арналарын кеңейту, онлайн шағымдар қабылдау, мобильді қабылдаулар ұйымдастыру қолжетімділікті арттырады.

Сегізіншіден, азаматтық қоғам институттарын дамыту. Адам құқықтарын қорғайтын қоғамдық ұйымдардың қызметін қолдау, олардың әділет органдарымен өзара әрекеттесуін қамтамасыз ету, құқықтық көмек көрсетуге қатысуын кеңейту қажет. Қоғамдық бақылау кеңестерін құру, азаматтардың әділет органдарының жұмысын бағалауына мүмкіндік беру, кері байланыс тетіктерін енгізу маңызды. Азаматтық қоғам институттарының құқықтық ағарту, құқықтық көмек, азаматтардың құқықтарын қорғау жөніндегі жұмыстарын қаржылық және ұйымдастырушылық қолдау керек.

Тоғызыншыдан, халықаралық ынтымақтастықты дамыту. Адам құқықтарын қорғау саласындағы халықаралық стандарттарды толық іске асыру, халықаралық келісімдер мен конвенцияларды орындау, халықаралық мониторинг тетіктеріне қатысу қажет. Халықаралық сарапшылармен ынтымақтастық, озық тәжірибені зерделеу, халықаралық семинарларға, конференцияларға қатысу маңызды. Халықаралық құқықтық көмек, трансшекаралық құқықтық мәселелерді шешу, халықаралық сот органдарына жүгіну мүмкіндігін қамтамасыз ету азаматтардың құқықтарын қорғауды нығайтады. Оныншыдан, әділет органдарының тиімділігін бағалау жүйесін енгізу. Азаматтардың құқықтарын қамтамасыз етудің тиімділігін бағалайтын көрсеткіштер жүйесін әзірлеу, үнемі мониторинг жүргізу, нәтижелерді талдау және жариялау қажет. Азаматтардың қанағаттануын өлшеу, олардың пікірлерін жинау, әділет органдарының жұмысын бағалау маңызды. Халықаралық рейтингтерге, индекстерге қатысу, салыстырмалы талдау жүргізу, озық тәжірибені енгізу тиімділікті арттырады. Бағалау нәтижелері негізінде түзету шараларын қабылдау, жауапты лауазымды адамдарды есепке тарту, үздік тәжірибені тарату керек.

Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің экономикалық және әлеуметтік әсері айқын. Құқықтық қорғалудың жоғары деңгейі инвестициялық климатты жақсартады, экономикалық белсенділікті арттырады, кәсіпкерлікті дамытады. Әділ сот төрелігі келісімшарттық қатынастардың сенімділігін қамтамасыз етеді, бизнес-ортаны жақсартады. Азаматтардың құқықтарын қорғау әлеуметтік тұрақтылықты нығайтады,

қоғамдық сенімді арттырады, демократиялық дамуды қамтамасыз етеді. Құқықтық мемлекет құрылысы халықаралық беделді жоғарылатады, халықаралық ынтымақтастықты дамытады. Қорытынды. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету әділет органдарының негізгі міндеті және құқықтық мемлекеттің маңызды белгісі болып табылады. Қазақстан Республикасы осы бағытта елеулі жетістіктерге қол жеткізді, бірақ одан әрі жетілдіруді қажет ететін мәселелер қала береді. Халықаралық тәжірибе азаматтардың құқықтарын қорғаудың әртүрлі тетіктері мен институттарын көрсетеді, оларды ұлттық жағдайларға бейімдеу тиімділікті арттырады.

Азаматтардың құқықтарын қамтамасыз ету тиімділігін арттырудың негізгі бағыттары құқықтық ағарту, қолжетімділікті арттыру, сот процестерін жеделдету, сот шешімдерінің орындалуын қамтамасыз ету, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, осал топтарды қорғау, омбудсмен институтын нығайту, азаматтық қоғамды дамыту, халықаралық ынтымақтастық, тиімділікті бағалауды қамтиды. Тек кешенді және жүйелі тәсіл арқылы ғана азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің жоғары тиімділігіне қол жеткізуге, құқықтық мемлекет құрылысын нығайтуға, азаматтардың құқықтық қорғалуын қамтамасыз етуге болады. Әділет органдарының жұмысы азаматтар үшін нақты нәтижелерге әкелуі тиіс: құқықтардың іске асырылуы, бұзылған құқықтардың қалпына келтірілуі, әділ сот төрелігінің қолжетімділігі, құқықтық қорғаныстың сенімділігі. Азаматтардың әділет органдарына сенімі, олардың құқықтық мәдениетінің жоғарылауы, құқықтық белсенділігінің артуы әділет органдарының тиімді жұмысының көрсеткіштері болып табылады. Құқықтық мемлекет құрылысы үздіксіз процесс, ол үнемі назарды, жетілдіруді, жаңғыртуды қажет етеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы (30 тамыз 1995 ж., өзгерістермен және толықтырулармен). – Астана, 1995.
2. Сапарғалиев Ғ.С. Конституциялық құқық: оқулық. – Алматы: Жеті жарғы, 2023. – 456 б.
3. Адам құқықтары: теория және практика / Ғылыми ред. М.Т. Баймаханов. – Алматы: Қазақ университеті, 2022. – 512 б.
4. Әбдірайымова Ғ.С. Сот жүйесі және сот төрелігі Қазақстан Республикасында. – Астана: Заң әдебиеті, 2023. – 378 б.
5. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы (10 желтоқсан 1948 ж.). – Біріккен Ұлттар Ұйымы, 1948.
6. Bundesministerium der Justiz. Legal Protection and Human Rights in Germany. – Berlin, 2023. – 234 p.
7. Swedish Parliamentary Ombudsman. Annual Report 2024. – Stockholm, 2024. – 156 p.
8. Ministry of Justice UK. Access to Justice: Legal Aid and Human Rights. – London, 2023. – 189 p.
9. Défenseur des droits. Rapport annuel d'activité 2024. – Paris, 2024. – 267 p.
10. Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл. Жылдық есеп 2024. – Астана, 2024. – 198 б.
11. Нұрпейісов Е.К. Азаматтардың құқықтық сауаттылығы: жағдайы және даму перспективалары // Құқық және мемлекет. – 2024. – № 1. – 67-76 б.
12. Қуанышева Ғ.Т. Сот процестерінің ұзақтығы мәселесі және оны шешу жолдары // Заңгер. – 2023. – № 4. – 89-98 б.
13. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл стратегиясы 2022-2026 жылдарға арналған (ҚР Президентінің 2021 жылғы 2 желтоқсандағы № 694 Жарлығы). – Астана, 2021.
14. Әлімбаев М.Т. Құқықтық ағарту: теориялық негіздер және практикалық мәселелер // Мемлекет және құқық. – 2024. – № 2. – 45-54 б.
15. Тұрсынов К.Т. Цифрлық технологиялар әділет органдарында: қолжетімділікті арттыру тетігі // Заң және уақыт. – 2024. – № 3. – 78-87 б.